

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені ШЕВЧЕНКА

Том CCLX

Книга 1

Праці Комісії спеціальних (допоміжних)
історичних дисциплін

Львів — 2010

ЗМІСТ

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ІСТОРІЯ УСТАНОВ. АРХІВОЗНАВСТВО

Томаш НОВАКОВСЬКИЙ. Руська канцелярія польського короля Казимира III	7
Ігор СКОЧИЛЯС. Намісницька структура Української церкви на Східному Поділлі (Брацлавщина) (Кінець XIV — перша половина XVIII століття)	17

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Ян ТЕНГОВСЬКИЙ. Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV століття)	45
Максим ЯРЕМЕНКО. Джерельний потенціал „відомостей“ про студентів Києво-Могилянської академії	57
Оксана ВІННИЧЕНКО. Спадкування за заповітом в українських землях: генеза і правова регламентація у шляхетському середовищі Речі Посполитої	74

ПРОСОПОГРАФІЯ

Адріан ЮСУПОВИЧ. Причинки до просопографії еліти Галицької і Володимирської земель (1205—1269). Проблеми індивідуалізації постатей	88
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ. Федір Єлець — представник царів Київського воєводства першої половини XVII століття	105
Орест ЗАЙЦЬ. Родини ремісників у реєстрах новоприйнятих львівських громадян у XVI—XVII століттях	147
Олексій ВІННИЧЕНКО. Шляхетські сеймики і шляхтичі, котрі не були шляхтою (Нотатки на полях „Libri chiamorum“ Валеріана Трепки)	164
Ігор СМУТОК. З історії виникнення прізвиськ шляхетських родів Перемишльської землі у XV—XVIII століттях	190

ГЕНЕАЛОГІЯ

Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ. Історична статистика та демографія — спеціальні історичні дисципліни у дослідженнях генеалогії Рюриковичів і суспільної історії середньовічної Русі	234
Мирослав ВОЛОНЦУК. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогично-біографічної реконструкції	257

ГЕРАЛЬДИКА

Наталія ЯКОВЕНКО. Внесок геральдики у творення „території з історією“ (Геральдичні легенди волинської, київської і брацлавської шляхти кінця XVI — середини XVII століття)	274
Андрій ГРЕЧИЛО. Герб та прапор Закарпатської області	299

ЕПІГРАФІКА, ПАЛЕОГРАФІЯ, КОДИКОГРАФІЯ

Лідія КОЦЬ-ГРИГОРЧУК. Епіграфічні і палеографічні особливості написів на творах українського пізньосередньовічного мальстрма	315
Олег КУПЧИНСЬКИЙ. Із спостережень над кодикографією й окремими елементами палеографії рукописних книг Святоюрської юрисдикції у Львові (70-ті роки XVI—XVII століття)	329

СФРАГІСТИКА

Віталій ГАВРИЛЕНКО. Візантійські печатки та їх ремінісанси у сфрагістичній практиці Київської Русі (Матеріали до підручника)	352
Ірина СКОЧИЛЯС. Деканатські печатки Перемишльської греко-католицької єпархії XIX — початку ХХ століття	361

НУМІЗМАТИКА

Андрій КРИЖАНІВСЬКИЙ. Карбування мідних монет на Львівському монетному дворі у другій половині XIV століття	378
Олег ПОГОРІЛІЦЬ, Ростислав САВВОВ. Виникнення на Поділлі місцевої грошової лічильної одиниці — „подільської копи“ у XIV—XV століттях	395
Олександр ОГУЙ. Львівський торговий шлях і грошовий обіг на Північній Буковині у XV—XVI століттях	400
Олег КЛИМЕНКО. Грошові знаки і грошові документи антифашистських рухів опору європейських країн у роки Другої світової війни	422
Валентин ШУГАЄВСЬКИЙ. Уманський скарб римських денаріїв I—II століття й основні риси скарбів римських срібних монет в Україні	452
Список ілюстрацій	485
Зміст українською мовою	488
Зміст англійською мовою	490

CONTENTS

ARTICLES AND REPORTS

INSTITUTIONAL HISTORY. ARCHIVE STUDIES

Tomasz NOWAKOWSKI. The Rus' Chancellery of Polish King Kazimierz III	7
Ihor SKOCHYLIAS. Vicarial Structure of the Ukrainian Church in the Eastern Podillia (Bratslavshchyna) (late 14 th — early 18 th centuries)	17

SOURCE STUDIES

Jan TĘGOWSKI. Circumstances for the Ascension of Bolesław Yuryi Trojdenowicz of Mazovia on the Halych-Volynian Throne (Unknown Ruthenian Documents of the 14 th Century)	45
Maksym YAREMENKO. Source Potential of „Student Records“ of the Kyiv-Mohyla Academy	57
Oksana VYNNYCHENKO. Inheritance by Will on the Ukrainian Lands: Genesis and Legal Regulations in the Noble Environment of Rzecz Pospolita	74

PROSOPOGRAPHY

Adrian YUSUPOVYCH. Notes on the Prosopography of the Elites of the Halych and Volodymyr Lands (1205—1269). Problems of Figures Individualization	88
Petro KULAKOVSKYI. Fedir Yelets': Representative of the Kyiv Province Gentry of the First Half of the 17 th Century	105
Orest ZAYATS'. Families of Craftsmen in the Registers of Newly Accepted L'viv Citizens of the 16 th —18 th Centuries	147
Oleksiy VYNNYCHENKO. Diets of the Gentry and the Noblemen Who Were Not the Gentry (Notes on the Margins of „Libri Chamorum“ by Valerian Trepka)	164
Ihor SMUTOK. Materials on the Origin of Nicknames in the Noble Families of the Peremyshl' Province (15 th —18 th centuries)	190

GENEALOGY

Dariusz DĄBROWSKI. Historical Statistics and Demographics as Auxiliary Branches in the Research on the Rurykovychi Genealogy and Social History of the Medieval Rus'	234
Myroslav VOLOSHCHUK. Sudyslav De Genere Ludan. An Attempt at Genealogic and Biographical Reconstruction	257

HERALDRY

Nataliya YAKOVENKO. Contribution of Heraldry in the Creation of „The Land With History“ (Heraldic Legends of the Volyn', Kyiv and Bratslav Gentry of the Late 16 th — Middle 17 th Centuries)	274
Andriy HRECHYLO. Emblem and Flag of Zakarpattia Oblast'	299

EPIGRAPHY, PALEOGRAPHY, CODICOGRAPHY

Lidiya KOTS'-HRYHORCHUK. Epigraphic and Paleogeographic Peculiarities of Inscriptions on the Works of Ukrainian Late Medieval Painting	315
Oleh KUPCHYN'SKYI. Notes on Codicography and Separate Elements of Paleography in the Manuscripts from St. George Jurydyka in L'viv (1570s—1600s)	329

SPHRAGISTICS

Vitaliy HAVRYLENKO. Byzantine Seals and Their Reminiscences in the Sphragistic Practice of the Kyiv Rus' (Materials for a Textbook)	352
Iryna SKOCHYLIAS. Deanery Seals of the Peremyshl' Greek-Catholic Diocese of the 19 th —Early 20 th Centuries	361

NUMISMATICS

Andriy KRYZHANIVS'KYI. Minting of Copper Coins at the L'viv Mint in the Second Half of the 14 th Century	378
Oleh POHORILETS', Rostyslav SAVOV. The Emergence of Local Monetary Unit in Podillia — „The Podillia Kop“ in the 14 th —15 th Centuries	395
Oleksandr OHUY. L'viv Trade Route and Cash Flow in the Northern Bukovyna in the 15 th —16 th Centuries	400
Oleh KLYMENKO. Banknotes and Monetary Instruments of the Anti-Fascist Resistance Movements in European Countries During WWII	422
Valentyn SHUHAYEV'SKYI. The Uman' Treasure of Roman Dinars from the 1 st —2 nd Centuries and Main Features of Treasures of Roman Silver Coins in Ukraine	452
List of illustrations	485
Contents in Ukrainian	488
Contents in English	490

Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ

**ІСТОРИЧНА СТАТИСТИКА ТА ДЕМОГРАФІЯ —
СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ
У ДОСЛІДЖЕННІ ГЕНЕАЛОГІЇ РЮРИКОВИЧІВ
І СУСПІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ РУСІ**

2008 р. побачила світ монографія, присвячена генеалогії Мстиславичів, в якій автор, охопивши велике коло проблем, оминув увагою демографічні та статистичні питання¹. Пояснення цього доволі прозаїчне: основна мета розвідки — опрацювати методику і методологію генеалогічних досліджень з урахуванням специфіки родової династії та, на основі ґрунтовного аналізу джерел верифікувати фактографію задля уникнення помилок. Реалізація таким чином поставленого завдання виявилася трудомісткою і завершилася виданням книжки надзвичайно великого обсягу. У такій ситуації було б недоцільно додавати ще й міркування щодо статистики та демографії, тим більше, що вони самі по собі є цікавими та заслуговують на окремий розгляд.

Видавши „Генеалогію Мстиславичів“, автор дійшов висновку, що настав час зробити наступний крок і, опираючись на факти, викласти в окремій розвідці статистичну та демографічну картину генеалогічного дерева цієї надзвичайно важливої для історії середньовічної Русі династії. При цьому зацікавлення викликали як джерелознавчий, так і генеалогічний аспекти проблеми. З огляду на це, хочемо, по-перше, висвітлити явище, яке з незрозумілих для нас причин більшість дослідників оминає увагою. Йдеться про те, скільки і яку інформацію подавали джерела про життя окремих Мстиславичів та їхніх родин. Тільки вивчення цього аспекту дасть нам змогу усвідомити масштаб і пропорції демографічних явищ цього відгалуження Рюриковичів. Крім того, ми з'ясуємо ставлення авторів руських середньовічних літописів — оскільки з очевидних причин саме вони привертають нашу увагу* — до інформації генеалогічного характеру. Інакше кажучи, спробуємо визначити для себе, чи існував канон генеалогічних відомостей, вартих фіксування літописцями.

Для реалізації цього завдання доцільно значну кількість інформації представити у вигляді таблиць, статистичних оглядів, складених

¹ Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). — Kraków, 2008 (далі в посиланнях у круглих дужках вказується сторінка цього видання).

* Літописи — це джерела, які подають найбільше інформації про генеалогію Мстиславичів, при цьому ці відомості є максимально вірогідними. Всі інші джерела в цій тематиці мають допоміжний характер.

таким чином, щоб вони показували, які генеалогічні дані містяться у джерелах.

Насамперед, як уже зазначалося, нас цікавить наявність згаданої інформації у руських джерелах, передусім у літописах. Отже, для упорядкування наводимо дані, зафіксовані в іноземних джерелах (вони виділені курсивом). Натомість, якщо якийсь факт фігурує не в літописах, а в інших руських джерелах, позначаємо це підкресленням і приміткою, у якій намагаємося окреслити походження і міру вірогідності інформації.

Предметом статистичного аналізу обрані основні дані, що містяться у типовому генеалогічному питальнику. Отже, почертинуті з джерел відомості згруповано за такими пунктами:

- а) ім'я даного Мстиславича*;
- б) дата народження;
- в) походження по батькові;
- г) походження по матері;
- г) згадка про укладення шлюбу (шлюбів);
- д) дата смерті;
- е) місце поховання.

Питальник, укладений для цієї розвідки, не містить деяких пунктів порівняно з застосованим у „Генеалогії Мстиславичів“², однак, на нашу думку, і у такому вигляді цілковито відповідає меті дослідження і є презентативним.

Варто наголосити, що у таблицях вражовано тільки ту інформацію, яка в джерелах конкретно подана з певного питання. Так, якщо йдеться про дату народження, нас цікавили тільки згадки про сам факт народження, а не такі, які дають підстави, нерідко доволі докладно, визначити дату цієї події, тобто відомості на зразок „на момент смерті батька (точно датованої джерелами) даний Мстиславич мав стільки чи стільки років“**.

Подібним є підхід до решти пунктів питальника. Щоб остаточно розвіяти можливі сумніви читачів, необхідно зазначити, що у пункті про укладення шлюбу нас не цікавили відомості стосовно дружин/чоловіків Мстиславичів чи їхнього потомства (що, певна річ, підтверджує факт існування конкретного шлюбу), а тільки конкретна *expressis verbis* інформація про одруження чи заміжжя.

Очевидно, тільки такий підхід дасть змогу виявити ставлення літописців до генеалогічної інформації, а отже, відповісти на питання: чи і чому існував або не існував імператив чи принаймні була потреба записувати таку інформацію.

* Усвідомлюємо певне упущення прийнятої засади з точки зору антропономастики, оскільки трактуємо інформацію про імена загалом, не виокремлюючи даних про князі, хрещені, монахи імена. Можливо, варто було б при нагоді окремо представити статистику про наявність різних категорій імен Мстиславичів.

² Нагадуємо, що у згаданій праці ми застосували питальник, що містив такі пункти: 1) належність даної особи до категорії привілейованих чи непривілейованих князів (з точки зору зацікавленості в них літописців); 2) походження (по батькові і матері); 3) дата народження; 4) черга на спадок серед родичів; 5) ім'я або імена і прізвисько; 6) дата смерті; 7) дата і місце поховання; 8) потомство; 9) дані про шлюб (доволі часто не один); 10) відомості про чоловіка чи про дружину (S. 47—48).

** Саме тому не беремо до уваги інформацію про „народження“ Данила і Василька Романовичів, а також про згаданий факт народження дітей Данила Романовича та Анни Мстиславівни.

Таблиця 1

Мстислав Федір Гаральд Володимирович та його діти

№ п/п	Osoba	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.	Мстислав Федір Гаральд Володимирович	Є	Є	Є ³	Є	Є	Є	1. Є 2. Є	Є	Є	1.	2.	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
2.	N. d. Ярослава	Є	X	X	X	Є	X	Є	X	X												
3.	Малфріда	X	Є	Є	X	Є	Є	1. Є 2. Є	X	X												
4.	Інгеборга	X	Є	Є	X	Є	Є	Є	X	X												
5.	Всеволод Гавриїл	Є	Є	Є	X	Є	X	Є	Є	Є												
6.	Ізяслав Пантелеймон	Є	Є	Є	X	Є	X	1. X 2. Є	Є	Є												
7.	Ростислав Михайлло	Є	Є	Є	X	Є	X	X	Є	Є												
8.	N. у Візантійському царстві Ірина	Є	Є	Є	X	Є	X	Є	X	Є												
9.	N (Ксенія), д. Брячислава	Є	X	Є ⁴	X	Є	X	X	X	Є												
10.	N. (Марія), д. Всеволода Олеговича	Є	X	Є ⁵	X	X*	X	X	X	Є												
11.	Святополк	Є	Є	Є	X	Є	X	Є	Є	Є												
12.	Рогнеда	Є	X	Є	X	X**	X	—	X	X												

³ Необхідно зазначити, що літописи дають тільки княже ім'я цього династа — Мстислав. Його хресне ім'я згадується в руських нелітописних джерелах (Паломнику Данила Монаха, Євангелії Мстислава, Житії Мстислава). Скандинавські джерела називають цього Юріковича Гаральдом (S. 73—75).

⁴ Інформацію про ім'я княжни та її чоловіка, а також про місце її поховання містить тільки запис Добрині Ядрейковича, тобто новгородського архієпископа Антонія (Книга Паломник. Сказание мест Святых во Цареграде Антония Архиепископа Новгородского в 1200 году / Под ред. Х. М. Лопарева // Православный палестинский сборник.— Санкт-Петербург, 1899.— Т. XVII, вып. 3 (51).— С. 36, 66, 92).

⁵ Зрештою, різні імена цієї доньки Мстислава подають різні джерела. Марію її називає Густинський літопис (Густинская летопись // Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ).— Санкт-Петербург, 2003.— Т. 40.— С. 99) та іменник, що входить до складу Патерика Києво-Печерської лаври Йозефа Тризни (Кучкин В. А. Княжеский іменник в составе Киево-Печерского Патерика Йозефа Тризни // Древнейшее государство Восточной Европы. 1995.— Москва, 1997.— С. 231). Своєю чергою В. Татищев безпідставно надає їй ім'я Агафія (Татищев В. Н. Исторія российская. Ч. 2 (вторая редакция) // Татищев В. Н. Собрание сочинений.— Москва, 1995.— Т. 2.— С. 182); див. також: Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów.— S. 153—154.

* Родовід княжни не викликає сумнівів, однак виводиться він тільки через згадку про спорідненість з братом і племінниками, а не з батьком.

** Походження княжни встановлено тільки на основі визначення спорідненості між нею та Ростиславом Мстиславичем.

Закінчення Таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
13.	Євфросинія	Є	Є	Є	X	Є ⁶	X	X	X	Є
14.	Володимир Маченич	Є	Є	Є	Є	Є	X	1. Є 2. X	Є	Є
15.	Ярополк	Є	X	Є	X	Є	X	— ⁷	X	X

Таблиця 2
Діти Всеволода Гавриїла Мстиславича

№ п/п	Osoba	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Івор Іван	Є	X	Є	X	Є	X	—	Є	X
2.	Верхуслава Анастасія	Є	Є	Є ⁸	X	Є	X	Є	Є ⁹	X
3.	Володимир	Є	X	Є	X	Є	X	— ¹⁰	X	X

⁶ Літописи подають родовід Євфросинії опосередковано, називаючи її сестрою Володимира Мстиславича, а її чоловіка, короля Угорщини Гезу II, зятем або просто шурином Ізяслава і Володимира Мстиславичів. Наприム, але помилково походження Євфросинії як доньки Ізяслава Мстиславича визначив датський монах, абат Вільгельм де Паракліто (Wilhelmi abbatis Genealogia regum Danorum // Scriptores minores historiae Danicae medii aevi / Ed. M. Cl. Gertz.— Kobenhavn, 1917—1918 [reprint Kobenhavn, 1970].— T. 1.— P. 182—183; Diplomatarium Danicum. Dział 1.— T. 3: 1170—1199 et Epistole abbatis Wilhelmi de Paraclito / Ed. C. A. Christensen, H. Nielsen, L. Weibull.— Kobenhavn, 1976—1977.— P. 502—503 (ks. 2, list XXII).

⁷ За гіпотезою Анни Литвинової та Федора Успенського, сином Ярополка Мстиславича можна визнати князя Василька Ярополковича, згаданого у записах від 1164, 1167 і 1170 рр. (Литвина А. Ф., Успенський Ф. Б. Вибір імен князів в X—XVI вв. Династичская история сквозь призму антропоніміки.— Москва, 2006.— Пос. 6 на с. 57, 109—110), що автоматично означало б існування шлюбу наймолодшого Мстиславича. Однак, на нашу думку, така ідентифікація не є слушною, а згаданий Василько, ймовірно, був сином Ярополка Володимира джерелами матримоніального союзу князя, якому присвячуємо увагу.

⁸ Ім'я, а точніше, імена цієї княжни зафіксовані у різних джерелах. Верхуславою її називають Київський літопис (Ильинская летопись // ПСРЛ.— Москва, 2001.— Т. 2.— Кол. 300) та Некролог абатства Панни Марії в Любіні (Liber fraternitatis et Liber mortuorum abbatiae sanctae Mariae Lubinensis / Wyd. Z. Perzanowski // Monumenta Poloniae Historica series nova (далі — MPH sn).— Warszawa, 1976.— T. IX/2.— S. 43). Натомість Ян Длугош поспідно називає її Анастасією (Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae (далі — Dlugosz J. Annales).— Varsaviae, 1973.— Ks. 5.— P. 49, 58, 65). Крім того, це ім'я зафіксоване на обкладинці т.зв. Євангелія княжни Анастасії й ідентифіковане як таке, що належить саме цій представниці династії Мстиславичів (див. про це: Jasinski K. Rodowód pierwsiach Piastów.— Warszawa; Wrocław, 1992.— Пос. 54 на с. 233). Згідно з правдоподібним твердженням Бориса Пашкевича, ім'я дружини Волеслава Кучеряного підтверджує також напис „BOL[ESLAUS] ANA[STASIA]” на брачтеатах, приписуваних автором Лещкові Волеславичу (Paszkevicius B. O matce Leszka Boleslawica i poczatkach mennictwa mazowieckiego // Przeglad Historyczny.— 2001.— T. XCII, zesz. 1.— S. 1—14).

⁹ Малоймовірну дату (рік) смерті Верхуслави — 1158 р.— подає тільки Ян Длугош (Dlugosz J. Annales.— Ks. 5.— P. 65). Натомість Любінський некролог занотував визнану вірогіднішу дату (день) цього факту — 15 березня (див. попереднє посилання).

¹⁰ У польській історіографії утвердилася думка про походження з союзу Володимира Всеволодовича Софії — дружини короля Данії Вальдемара I. Вона не є слушною, на що вже давно звернуто увагу (S. 720—729).

Таблиця 3

Діти Ізяслава Пантелеймона Мстиславича

№ п/п	Osoba	Згадка у руському джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Н. доцька	Є	X	X	Є	X	Є	X	X
2.	Мстислав	Є	Є ¹¹	Є	Є	X	X ¹²	Є	Є
3.	Ярослав	Є	Є	Є	Є	X	X	X*	X ¹³
4.	Ярополк	Є	X	Є	X	Є	Є	Є	Є

Таблиця 4

Потомство Мстислава Ізяславича

№ п/п	Osoba	Згадка у руському джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Святослав Мстиславич	Є	Є	Є	X	Є	X	X	Є ¹⁴
2.	Роман Мстиславич	Є	Є	Є	X	Є	X	1. X 2. X	Є
3.	Всеволод Мстиславич	Є	Є	Є	X	Є	X	X	Є
4.	Володимир Мстиславич	Є	X	Є ¹⁵	X	X**	X	—	Є
									X

¹¹ Багато разово Мстислава Ізяславича згадував Ян Длугота (Dlugosz J. Annales.— Ks. 5.— Р. 54, 59, 65, 68, 74, 85—86, 90—91, 128). Це також стосується Ярослава Ізяславича.

¹² Дискусійним є питання ототожнення Мстислава Ізяславича і руського нареченої Агнески, доньки польського короля Волеслава Кривоустого (S. 220—224).

* Втім, інформацію про смерть Ярослава Ізяславича у хроніці Яна Длugoша можна вважати нетримою.

¹³ Хоча й добре відомо, де спочив Ярослав Ізяславич, однак і тут маємо справу з непрямою інформацією. Згадуючи про смерть та поховання Ізяслава, сина цього ж князя, Київський літопис подає, що цього династа було поховано „во святом Феодоре близ отня гроба“ (Ипатьевская летопись.— Кол. 690).

¹⁴ Неточну інформацію про смерть Святослава подав тільки Вінцентій Кадлубек (M. Vincenții dicti Kadlubek Chronica Polonorum / Wyd. M. Plezia // MPH sn.— Kraków, 1994.— T. XI.— S. 158 (ks. IV. 14, 16).

¹⁵ Ім'я цього Мстиславича у джерелах подано у перекрученому вигляді. Київський літопис занотував тільки кінцевку імені династа „мир“ (Ипатьевская летопись.— Кол. 562), натомість Густинський літопис поєднав слово з Київського літопису „менший“, що визначало місце князя серед родичів, з кінцевкою імені (Густинская летопись.— С. 95), що дало результат у вигляді чудернацького нововору „Меншими“. Однак уже дослідники XIX ст. (Денис Зубрицький, Михайло Хміров і Казімеж Гурський) встановили, що наймолодший Мстиславич не міг мати іншого імені, ніж Володимир.

** Походження Володимира встановлено тільки завдяки тому, що його називали братом Романа Мстиславича.

Закінчення Таблиці 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5.	Феодора Романівна	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	Х
6.	Олена? Романівна	Є	X	Є ¹⁶	X	X ¹⁷	X	X	X	Х
7.	Данило Романович	Є	Є	Є	X ¹⁸	Є	X*	1. Є 2. X	Є	Є
8.	Василько Романович	Є	Є	Є	X**	Є	X	1. Є 2. X (3? X) ¹⁹	Є	Є
9.	Олександр Всеволодович	Є	X	Є	X	Є ²⁰	X	1. X 2. X	X	Х
10.	Всеволод Всеволодович	Є	X	Є	X	X	X	—	X	Х
11.	Ольга Васильківна	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	Х
12.	Володимир-Іван Васильківич	Є	Є	Є	X	Є	X	Є	Є	Є
13.	Всеволод Олександрович	Є	X	Є	X	Є	X	—	X	Х
14.	Анастасія Олександровна	Є	X	Є	X	Є	X	1. Є 2. Є	X	Х

¹⁶ Літописи не дають імені цієї Романівни. Його згадував пізній Любецький синодик (Синодик Любецького Антонієвского монастиря.— Чернігов, 1902.— С. 17). Цікаво є дискусія щодо імен княжні (S. 297—299).

¹⁷ Походження княжні не викликає сумнівів, проте воно встановлене лише на підставі її спорідненості з Данилом та Васильком Романовичами (S. 296—297).

¹⁸ Про Данила Романовича та його молодшого брата Василька маємо тільки відому фахівцям згадку в Галицько-Волинському літописі, у якій йшлося про те, що перший із них на момент смерті батька мав чотири, а другий — два роки (Ипатьевская летопись.— Кол. 717). Отже, ця інформація про народження не подана прямо, хоча й дає змогу доволі точно визначити дату цієї події.

* Це може відатися дивним, але про походження Данила (і його молодшого брата Василька) з боку матері не було сказано прямо, хоча, звичайно, відомо, що вони були дітьми, народженими від другої дружини Романа Мстиславича.

** Див. пос. 25.

¹⁹ Остаточно не з'ясовано, чи згадана у Галицько-Волинському літописі під 6773 р. дружина Василька Олена ототожнюється з його другою дружиною, Добривою Конрадівною (детальніше про це див.: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich.— Poznań; Wrocław, 2002 (= Biblioteka Genealogiczna / Pod red. M. Górnego.— T. 6).— S. 97—98).

²⁰ В основному джерелі про життя та діяльність Олександра, тобто у Галицько-Волинському літописі, він завжди фігурує без по батькові. Зате його систематично подає пізній Густинський літопис (Густинская летопись.— С. 111—112, 114, 116—117).

Таблиця 5

Потомство Ярослава Ізяславича

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Всеволод Ярославич	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	X
2.	Інгвар Ярославич	Є	X	Є	X	Є	X	X	X	X
3.	Мстислав Ярославич Німий	Є	X	Є	X	X ²¹	X	X	X	X
4.	Ізяслав Ярославич	Є	X	Є	X	Є	X	—	Є	Є
5.	N. Ярославна ²²	X	X	X	X	X	X	X	X	X
6.	N. Інгварович	Є	X	X	X	Є	X	—	X	X
7.	N. Інгварівна	Є	X	X	X	Є	X	Є	X	X
8.	Ізяслав Інгварович	Є	X	Є	X	Є ²³	X	—	Є	X
9.	Ярослав Інгварович	Є	Є ²⁴	Є ²⁵	X	Є ²⁶	X	X	Є ²⁷	X
10.	Володимир Інгварович	Є	X	Є	X	Є	X	—	X	X
11.	Іван Мстиславич	Є	X	Є	X	Є	X	—	Є ²⁸	X

²¹ Походження Мстислава Німого від Ярослава Ізяславича, як не дивно, не підтверджено напряму. Певна річ, воно не викликає сумніву, оскільки опосередковано підкріплена документами (через визначення спорідності зі Всеволодом та Інгваром Ярославичами та Романом Мстиславичем і Данилом Романовичем (S. 285).

²² Існування цієї книжки ми намагалися довести тільки на підставі опосередкованих даних. Зрештою, це добре ілюструє можливості, які дає правильне застосування системи генеалогічних досліджень (S. 291—293).

²³ Див. порівняння та аналіз згадок стосовно походження Ізяслава (С. 337—341).

²⁴ Кілька цікавих відомостей про Ярослава Інгваровича, помилково названого Ізяславичем, дає Родослів'я вітебських князів (Kronika Bychowca // Narbutt T. Pomińki do dziejów litewskich [...] Wilno, 1846.— S. 81).

²⁵ Ярослав без по батькові згадується у Галицько-Волинському літописі у двох епізодах (Ипатьевская летопись.— Кол. 750—751, 753).

²⁶ Помилково по батькові Ярослава подають Густинський літопис (С. 115: „Ігорович“) і Родослів'я вітебських князів (С. 81: „Ізяславич“). Міркування про походження цього династії містить монографія „Генеалогія Мстиславичів“ (S. 341—344).

²⁷ Narbutt T. Pomińki do dziejów litewskich [...]— S. 81; ПСРЛ.— Санкт-Петербург, 1907.— Т. 17.— Стлб. 576.

²⁸ Це хоч і не докладні відомості, а все ж дані напряму (Ипатьевская летопись.— Кол. 750).

Таблиця 6

Діти Данила Романовича

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Іраклій	Є	X	Є	X	Є	Є	—	X	X
2.	Лев	Є	Є	Є	X	Є	Є	Є ²⁹	Є ³⁰	
3.	Роман	Є	Є	Є	X	Є	Є	1. X ³¹ 2. Є ³² 3. X	X	Є
4.	Анастасія	Є	Є*	Є ³³	X	Є	X	Є	Є**	X
5.	Мстислав (I)	Є	X	Є	X	Є	Є	—	X	X
6.	Софія ³⁴	X	X ³⁵	X***	X	X	X	X	X	X
7.	Шварк	Є	Є	Є	X	Є	Є	Є	Є	Є
8.	Щонайменше двоє дітей	Є	X	X	X	Є	Є	—	X	X
9.	Мстислав (II)	Є	Є	Є	X	Є	X	X	X	X

²⁹ Інформацію про смерть Лева у 1292 р. подав львівський письменник XVII ст. Юзеф Бартоломей Зіморович (Zimorowic J. B. Leopolis Triplex czyli Kronika Miasta Lwowa // Józefa Bartomieja Zimorowica Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się / Wyd. K. Heck.— Lwów, 1899.— S. 56). У списку з цієї праці, відомому Миколі Карамзіну, має значитися дата „1301“ (Карамзін Н. М. Істория государства российского.— Москва, 1992.— Т. 4.— Пос. 202 на с. 257).

³⁰ Пізня старопольська традиція зафіксувала, що Лев був похований у невідомому місці або у василіанському монастирі в с. Спас біля Самбора (S. 355).

³¹ Всупереч загальноприйнятій у фаховій літературі думці, вважаємо, що першою дружиною Романа Даниловича була донька половецького хана Тетака (Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów...— S. 124—128).

³² Про шлюб Романа Даниловича з Гертрудою, крім Галицько-Волинського літопису, інформують і чужоземні джерела (див. бібліографічні дані в: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów...— S. 129; його ж. Genealogia Mścisławowiczów...— S. 360).

³³ Родослів'я вітебських князів вважаємо чужоземним джерелом, оскільки воно з'явилось на території Великого князівства Литовського, хоч, ймовірно, що автор мав доступ до літописів.

³⁴ Ім'я доньки Данила Романовича, виданої за Андрія Ярославича, подає тільки Родослів'я вітебських князів (Narbott T. Pomińki do dziejów litewskich [...]— S. 81).

³⁵ Дати смерті Анастасії стосуються зауваги з попередньої примітки.

³⁶ Існування цієї доньки Данила Романовича підтверджено лише завдяки інформації про родинні зв'язки між Романовичами і Плястами та представниками роду графів фон Шварцбург. Першим на це звернув увагу Освальд Бальцер, а вслід за ним і Миколай фон Баумгартен, Арнольд Берг, Казімеж Ясінський та ін. (бібліографію див.: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów...— S. 155—158).

³⁷ У джералах ми не натрапили на жодний чіткий слід існування Софії Даниловни. Не має згадки про неї і в найдавніших відомих монографічних працях з історії та генеалогії роду Шварцбургів, написаних у XVII ст. (Pauli Jovii Chronicum Schwartzburgicum // Diplomataria et scriptores historiae Germanicae medii aevii. T. I / Opr. Ch. Schötgen, G. Ch. Kreysig.— Altenburg, 1753). Нам не вдалося знайти двох праць XVII ст., присвячених цьому туризькому роду.

³⁸ Механізм приписування Даниловії імені полягає у тому, що спершу треба ідентифікувати Шварцбурга як її можливого чоловіка, а потім намагатися з'ясувати ім'я його дружини.

Таблиця 7

Діти Ростислава Михайла Мстиславича

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Роман	Є	Є*	Є	X	Є	X	Є	Є	—
2.	Святослав	Є	X	Є	X	Є	X	Є	Є	—
3.	Рюрик Василь	Є	Є	Є	X	Є	X	1. Є 2. X	Є	X
4.	Давид	Є	Є	Є	X ³⁶	Є	X	1. X 2. X	Є	Є
5.	N. доцька	Є	X	X	X	X ³⁷	X	X	X	X
6.	Агафія	Є	X	Є	X	Є	X	Є	—	X
7.	Мстислав Хоробрий	Є	Є ³⁸	Є	X	Є	X	X	Є	Є

Таблиця 8

Потомство Романа Ростиславича

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Ярополк Романович	Є	X**	Є	X	Є	X	— ³⁹	X	X

* Ян Длугош, використовуючи інформацію з літописів, навів декілька відомостей про Романа, Рюрика і Давида Ростиславичів.

³⁶ Можна доволі точно визначити дату народження Давида, оскільки в абзаці, в якому йдеться про його смерть, сказано, скільки він мав тоді років (Ліпатьєвська літопись.— Кол. 706).

³⁷ Походження цієї княжни, виданої за Всеслава полоцького, можна встановити завдяки визначення її спорідненості з Романом і Мстиславом Ростиславичами (S. 431—432).

³⁸ Недостовірну інформацію про Мстислава Ростиславича подав у фрагменті своєї хроніки Ян Длугош (Dlugosz J. Annales.— Ks. 5.— P. 91), на що звернув увагу Олександр Назаренко (Щавелева Т. И. Древняя Русь в „Польской истории“ Яна Длугоша (Книги 1—6) / Текст, перевод, коммент., под ред. А. В. Назаренко.— Москва, 2004.— Пос. 312 на с. 432—433).

** Див. пос. 53.

³⁹ У фаховій літературі усталена думка, їмовірно, впроваджена в обіг М. фон Баумгартеном, нібито Ярополк Романович був одружений; оскільки його донькою була Віслава (В'ячеслава), дружина щецинського князя Богуслава II (Baumgarten N. de. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du Xe au XIIIe siècle // Orientalia Christiana.— 1927.— T. IX-1.— N 35.— Tabl. IX.— P. 41—42). В розлогій біографії Віслави, можливої доньки Ярополка Романовича, ми намагалися показати, що ця гіпотеза хибна (S. 715—719).

ІСТОРИЧНА СТАТИСТИКА ТА ДЕМОГРАФІЯ

Закінчення Таблиці 8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2. Мстислав Борис Романович	Є	Є	Є	—	X	Є	X	X	Є	X*
3. N. (Агафія) Мстиславна	Є	X	Є ⁴⁰	X	Є	X	Є	Є	Є	Є
4. Святослав Мстиславич	Є	X	Є	X	Є	X	—**	X	X	—
5. Всеволод Мстиславич	Є	X	Є	X	Є	X	—***	X	X	—
6. N. Мстиславна	X****	X	X	X	X	X	X	X	X	X
7. Роман Мстиславич	X	Є ⁴¹	Є ^{5*}	X	Є ^{6*}	X	—	X	X	X
8. Феодосія Мстиславна	Є	X	Є	X	Є ⁴²	X	X	Є	Є	—
9. Ростислав Мстиславич	Є	Є	Є	X	Є ⁴³	X	— ^{7*}	X	X	—
10. Юрій Мстиславич	Є	X	Є	X	X ⁴⁴	X	— ^{8*}	X	X	—

* Звичайно, інформація стосовно місця поховання князя, що загинув на Калці, не була подана у джерелах *expressis verbis*, проте легко здогадатися, що його останки спочили на полі бою.

⁴⁰ Літописи зафіксували тільки монахів княжні (Лаврентівська літопись // ПСРЛ.— Москва, 2001.— Т. 1.— Кол. 444; Симеоновська літопись // Там само.— Москва, 2007.— Т. 18.— С. 51; Ермолінська літопись // Там само.— Москва, 2004.— Т. 23.— С. 67).

** На жаль, у джерелах немає інформації про шлюб і потомство Святослава Мстиславича, однак він дожив до такого віку, що цілком міг мати дружину (і потомство).

*** Всі зауваги щодо Святослава Мстиславича стосуються також Всеволода.

**** Про княжну довідуємося тільки з відомості про загибел у битві на Калці її чоловіка, князя Андрія, названого „зятем Мстислава Романовича“.

⁴¹ Єдину згадку про цього князя знаходимо у Длугоша (Dlugosz J. Annales.— Ks. 6.— Р. 202) — йдеться про його ідентифікацію (S. 527—530 — там представлена біо- та бібліографічна інформація).

^{5*} Див. попереднє посилання.

^{6*} Див. пос. 59.

⁴² Доночкою Мстислава Мстиславича Феодосію помилково називає Тверський літопис (Тверська літопис // ПСРЛ.— Москва, 2000.— Т. 15.— Кол. 376). Це єдина відома згадка в літописі про походження княжні. З різних причин вона утвердила і домінує у фаховій літературі. Те, що ця інформація є малоймовірною, ми намагалися детально довести в біограмі цієї представниці смоленського відгалуження Мстиславичів (S. 530—534).

⁴³ Походження Ростислава Мстиславича Борисовича викликає розлогі суперечки в літературі. На нашу думку, він фігурував як Ростислав Борисович у переліку Рюриковичів, що брали участь в організованому Володимиром Рюриковичем у квітні 1231 р. у Києві з'їзді князів, отже, його не стосується відомості з літописів та родословних книг про здобуття якимсь Ростиславом Києва у 1239 р. (S. 535—536).

^{7*} Всі зауваги, подані про одруження і потомство Святослава та Всеволода Мстиславичів, стосуються також їхнього молодшого брата Юрія.

⁴⁴ Не погоджуючись з поширеною думкою науковців, походження Юрія визначаємо, тільки ґрунтуючись на інформації про те, хто був батьком третьої дружини Ярослава Всеvolodовича, якого Новгородський літопис називав шурином посадженого ним у Пскові 1232 р. Юрія (детальніше див. S. 540—541).

^{8*} Всі зауваги, подані про одруження і потомство Святослава, Всеволода і Ростислава Мстиславичів, стосуються також, на нашу думку, їхнього молодшого брата Юрія.

Таблиця 9

Потомство Рюрика-Василя Ростиславича

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Предслава Рюриківна	Є	X	Є	X	Є	X	X*	X	X
2.	N. Рюриківна	Є	X	X	X	Є	X	Є	X	X
3.	Ростислав Михайло Рюрикович	Є	Є	Є	Є	Є	X	Є	Є	X
4.	Ярослава Рюриківна	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	X
5.	Всеслава Рюриківна	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	X
6.	Володимир Дмитро Рюрикович	Є	Є	Є	Є	Є	X	X	Є	X
7.	Євфросинія Смарагд Ростиславна	Є	X	Є	Є	Є	X	—	X	X
8.	Щонайменше одна дитина Ростислава	Є	X	X	X	Є	X	—	X	X
9.	N. Володимирівна	Є	X	X ⁴⁵	X	Є	X	Є	Є	X**
10.	N. Володимирівна	X ⁴⁶	X	X	X	X	X	X	X	X
11.	Ростислав Володимирович	Є	X	Є	X	Є	X	—***	X	X

* Багато літописів містить згадки про розпад шлюбу Романа і Предслави, однак про цого укладення не згадується.

⁴⁵ Імена доньки Володимира Рюриковича, виданої за Всеволода Юрійовича, літописи не називають. За словами М. Карамзіна, його можна знайти у „Старих рукописних святцах“ (Карамзін Н. М. Історія государства российского.— Москва, 1991.— Т. 3.— Пос. 364 на с. 640).

⁴⁶ Літописи не подали прямої інформації про місце поховання княжни. Однак можна припустити, якщо вона загинула у здобутому монголами соборі у Володимирі-над-Клязьмою, то там і була похована.

⁴⁷ Про існування цієї представниці династії Мстиславичів довідуємося тільки завдяки опосередкованій інформації у Галицько-Волинському літописі, де згадувалося, що Олександр Всеволодович, який перебував у черговому конфлікті з Данилом Романовичем, вирішив утекти до свого тестя до Києва (Іпатіївська летопись.— Кол. 771). А на той момент, коли відбувалися ці події, там правив Володимир Дмитро Рюрикович.

⁴⁸ Ростислав Володимирович дожив до такого віку, що міг бути одруженим і мати дітей. Інформація про них (принаймні безпосередня) у джерелах не зафіксована.

Таблиця 10

Потомство Давида Ростиславича

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Мстислав Федір „старший“ Давидович	Є	X	Є	X	Є	X	X	Є	Є
2.	Ізяслав Давидович	Є	X	Є	X	Є	X	X	X	X
3.	Н. Давидівна	X ⁴⁷	X	X	X	X	X	X	X	X
4.	Костянтин Давидович	Є	Є	Є	X	Є	X	—*	Є	X
5.	Мстислав Федір „молодший“ Давидович	Є	Є	Є	Є	Є	X	X	Є	X
6.	Ростислав Давидович	X	Є ⁴⁸	Є	X	Є	X	—	X	X
7.	Ростислав Мстиславич	Є	X	Є	X	Є ⁴⁹	X	X	X	X
8.	Гліб Ростиславович	Є	X	Є	X	Є ⁵⁰	X	X	Є	X
9.	Михайло Ростиславович	Є	X	Є	X	Є ⁵¹	X	X	Є	X
10.	Федір Чорний Ростиславович	Є	X	Є	X	Є	X	Є ⁵²	Є	Є

⁴⁷ Про існування цієї доньки Давида Ростиславича довідуємося тільки з опосередкованих згадок у Кіївському літописі про те, що зятем смоленського князя був Гліб Рязанський (Іпатіївська летопись.— Кол. 691—692). Аналогічну інформацію дають також деякі північно-русські літописи (див.: пос. 2118 на с. 486).

⁴⁸ Щоправда, джерела не містять інформації про імовірну дружину та потомство Константина, однак він дожив до такого віку, що міг мати і дружину, і дітей.

⁴⁹ Інформацію про цього представника роду Мстиславичів подає Ян Длугош. Цього разу, і це на едіній випадок, польська хроніка є єдиним джерелом, що підтверджує існування Ростислава Давидовича. На нашу думку, це цілком достовірна інформація (S. 499—501).

⁵⁰ Стосовно складної проблеми встановлення походження Федора по батьківській лінії останнім часом детально висловився автор цієї статті (S. 551—554, 576).

⁵¹ Літописи зафіксували по батькові Гліба, однак лише пізніші документи ідентифікують його докладніше, визнаючи князя не тільки сином Ростислава, а й онуком Мстислава, правнуком Давида, правправнуком Ростислава тощо (див., наприклад: Летописний сборник, іменуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ.— Москва, 2000.— Т. 10.— С. 155). Так само визначають походження цього династа родословні книги, найраніше у XVI ст. (пос. 2496—2498).

⁵² Стосовно засади, див. попередню примітку. Див. також біограму князя (S. 574—575).

⁵³ Частина дослідників, керуючись тільки пізнішими „Житіями“ Федора, стверджує, що він був одружений двічі. У цьому випадку поділяємо думку професора Гайл Ленгоффа, що ця гіпотеза не підтверджена (Early Russian Hagiography: The Lives of Prince Fedor the Black.— Wiesbaden, 1997.— Нес. 20 на с. 49; Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów.— S. 578 і пос. 2540 на цій сторінці).

Таблиця 11

Потомство Мстислава Ростиславича Хороброго

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1.	Володимир Мстиславич	Є	X	Є	X	Є	X	—	X	X
2.	Мстислав Мстиславич зв. Удатним	Є	Є	Є	X	Є	X	X	Є ⁵³	
3.	N. дитина або діти Мстислава	Є	X	X	X	Є	X	—	X	X
4.	Ростислава Мстиславна	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	X
5.	Василь Мстиславич	Є	X	Є	X	Є	X	—	Є	Є
6.	Анна Мстиславна	Є	X	Є	X	Є	X	Є	X	X
7.	Марія Мстиславна	Є	Є	Є ⁵⁴	X	Є	X	Є ⁵⁵	X	X
8.	Діти Мстислава	Є	X	X	X	Є	X	—	X	X

Таблиця 12

Потомство Володимира Мстиславича Маченіча

№ п/п	Особа	Згадка у руському джерелі	Згадка в іноземному джерелі	Ім'я	Дата народження	Походження по батькові	Походження по матері	Шлюб	Дата смерті	Місце поховання
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Мстислав Володимирович	Є	Є	Є	X	Є	X	X	X	X
2.	Ярослав Володимирович	Є	Є	Є	X	Є	X	X	X	X

⁵³ Докладну інформацію про місце поховання Мстислава Мстиславича, яким мала б бути київська церква Святого Христа, подає тільки, знову ж таки, незамінний Ян Длугопш (Dlugosz J. Annales.— Ks. VI.— Р. 229—230).

⁵⁴ Ім'я книжни — Марія — називає тільки Ян Длугопш (Там само.— Р. 212). Значно пізніше у праці Людвіга Альбрехта Гебгарді наводилася інформація про те, що видана за угорського королевича донька Мстислава мала ім'я Олена (Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten.— Leipzig, 1778.— Т. I.— С. 551). Зрештою, ця думка поширилася у фаховій літературі (S. 566—567).

⁵⁵ З інформацією про видання заміж Марії Мстиславівни теж не все просто. Основне руське джерело — Галицько-Волинський літопис — детально розповідає про заручення молодих і доволі нечітко — про остаточне укладення шлюбу (Іпатієвська літопись.— Кол. 748, 750). Докладні дані на цю тему містить Густинський літопис, який у цьому випадку, наймовірніше, керується запозиченою у Марціна Кромера відповідною згадкою Яна Длугопша (пос. 2481 на с. 568).

Закінчення Таблиці 12

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3.	Святослав Володимирович	Є	Є ⁵⁶	Є	X	Є	X	X	X*	X
4.	Ростислав Володимирович	Є	X	Є	X	Є	X	X**	X	X
5.	Володимир Ярославич	Є	Є	Є	X	X	X	X	X	X***
6.	Гремислава Ярославна ⁵⁷	Є	Є	Є	Є	Є	X	Є	Є	Є
7.	Ізяслав Михайло Ярославич	Є	X	Є	Є	Є	X	—	Є	Є
8.	Н. Ярославич	Є	X	Є	Є	Є	X	—	X	X
9.	Ростислав Ярославич	Є	X	Є	Є	Є	X	—	Є	Є
10.	Давид Ярославич	Є	Є ⁵⁸	Є	X	X	X	***	Є	X
11.	Н. с. Володимира Ярославича	X	Є ⁵⁹	X	X	Є	X	Є	X	X
12.	Ярослав Володимирович	Є	Є	Є	X	Є	X	1. X 2. X	X	X
13.	N. діти Ярослава Володимировича	X	Є ⁶⁰	X	X	Є	X	—	X	X
14.	Н. Ярославич	Є	X	X	X	Є ⁶¹	Є ⁶²	—	X	X

⁵⁶ Інформацію про Святослава Володимировича містить хроніка Яна Длугопша, щоправда, є сумніви щодо її вірогідності (S. 599—600).

* Джерела не містять жодної інформації про одруження і потомство Святослава Володимировича, однак усе це можливе, оскільки князь дожив до „доросlosti“. І все ж у своїх розрахунках ми не беремо до уваги його можливого союзу.

** Всі зауваги, подані у попередній примітці, стосуються можливого союзу і потомства Ростислава.

*** Помилковим є твердження про те, що Володимир Ярославович (Володимир ісковський) був похований у Ржеві.

⁵⁷ Всупереч усталеним у фаховій літературі поглядам, ми визнаємо існування двох шлюбів правителя Польщі Лешка Білого. Перший раз князь одружився з донькою луцького князя Інгвара Ярославича, ім'я якої невідоме, а вдруге взяв за дружину Гремиславу, на іншу думку, доньку Ярослава Володимировича, народжену 8 вересня 1189 р.— згідно з інформацією Новгородського першого літопису старшого і молодшого зводів (Новгородська літопись старшого і молодшого ізводів // ПСРЛ.— Москва, 2000.— Т. 3.— С. 39). Детально про шлюбі Лешка Білого та ідентифікацію його другої дружини див.: S. 616—621. Там є поеклики на джерела та літературу.

⁵⁸ Інформацію про смерть Давида торонецького, услід за літописами, наводить Ян Длугопш (Dlugosz J. Annales.— Ks. VI.— Р. 224).

**** Див. пос. 83.

⁵⁹ Відомості про цю книжну черплють з Лівонської хроніки Генріха (Heinrici Chronicon Livoniae / Wyd. L. Arbusov, A. Bauch.— Напповарае, 1955 (=MGH in usum scholarum, t. 31) (електронне видання).— Р. 100 (та опосередковано — Р. 149).

⁶⁰ Про дітей Ярослава згадується тільки в: Heinrici Chronicon Livoniae.— Р. 100.

⁶¹ Походження князя подає Степенна книга (Степенная книга царского родословия по древнейшим спискам. Тексты и комментарии: В 3 т. / Под ред. Н. Н. Шокровского и Г. Д. Ленхоф.— Москва, 2007.— Т. 1: Житие св. Княгини Ольги Степени I—X.— С. 515). Літописи інформують тільки про те, що він був „ласинком“ Евпраксії, другої дружини батька, яку він убив (див., наприклад: Новгородська перша літопись старшого і молодшого ізводів.— С. 79).

⁶² Див. попередню примітку та: Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów...— S. 637, 640.

Зауваги до питання наявності у літописах генеалогічної інформації про Мстиславичів

Спробуємо на основі представлених таблиць зробити висновки про ставлення літописців до записування інформації генеалогічного характеру. Насамперед зауважимо, що у літописах зафіксована переважна більшість Мстиславичів, однак не всі. Щонайменше 117 можливих для ідентифікації членів династії (у тому числі 75 чоловіків, 36 жінок і щонайменше шестеро дітей невстановленої статі), 11 (трохи більше 9 відсотків) у цих джерелах не фігурує. Іхнє існування у семи випадках (блізько 6 відсотків) підтверджують тільки іноземні джерела (йдеться про Малфріду й Інгеборгу Мстиславн; Софію? Данилівну; Романа, сина Мстислава Бориса Романовича; Ростислава, сина Давида Ростиславича; Н. доньку Володимира Ярославича, видану за Теодорика фон Буксгевден; Н. дитину або дітей Володимира Ярославича). У чотирьох випадках (блізько 3,5 відсотка), що стосуються тільки жінок династії (Н. донька Ярослава Ізяславича, Н. донька Мстислава Бориса Романовича, Н. донька Володимира Дмитра Рюриковича, Н. донька Давида Ростиславича), знаємо про них лише завдяки опосередкованим даним з літописів (головним чином, зі згадок про зятів або свекрів цих династій).

Підсумуємо запропонований модуль. Літописи містять пряму інформацію про 106 із 117 виявлених унаслідок дослідження Мстиславичів, у тому числі про 73 чоловіків, 28 жінок і 5 дітей невстановленої статі. Привертає увагу вражаюча з погляду демографії диспропорція між вказаними у них даними стосовно чоловіків і жінок цього відгалуження Рюриковичів. Коефіцієнт маскулінізації у цьому випадку становить 260, а отже, є маломовірним⁶³. Отже, можна говорити про очевидно надмірну кількість записів про чоловіків у літописах. Представлені параметри свідчать про ставлення літописців до жінок і чоловіків, а також відображають реальну різницю у значущості представників обох статей (якщо говорити про найбільшу цікаву з їхньої точки зору сферу життя еліти руського середньовічного суспільства — політичну та меншою мірою — релігійну).

Аналіз таблиць, поза всяким сумнівом, показує, що для переважної більшості Мстиславичів бракує даних певних категорій. Передусім впадає у вічі — і красномовно співвідноситься з браком інформації про жінок у відомій літописцям династії Мстиславичів — не менш очевидна відсутність у цих джерелах даних про походження окремих представників роду по матері. Не зафіксоване воно для 107 осіб із даної вибірки (блізько 91,5 відсотка)*. Винятком з огляду на це є група дітей, здебільшого синів, Данила Романовича й Анни Мстиславн (Граклій, Лев, Роман, Мсти-

⁶³ Коефіцієнт маскулінізації підраховано за зразком, запозиченим із праці: Kukio C. Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. — Warszawa, 2009. — S. 132. Очевидно, він суттєво відрізняється від реального коефіцієнта маскулінізації в тогочасному руському суспільстві. Таке припущення ґрунтуються тільки на засадах здорового глазду, оскільки немає жодної можливості його перевірити. Разом з тим, цей коефіцієнт не міг настільки відходити від своїх сучасних відповідників. Тим часом відомо, що, наприклад, в Україні у 2004 р. на 100 жінок припадало 86,6 чоловіків, а в Росії — 88,1. Отже, цим пропорціям далеко до коефіцієнта 260 на 100, який виходить із наших підрахунків для Мстиславичів.

* Імовірно, відсоток буде ще вищим, якщо брати до уваги тільки осіб, безпосередньо згаданих у літописах, і становитиме трохи більше 93 відсотків. Цей факт красномовно свідчить про те, що літописці не вважали за потрібне наводити дані про походження окремих Мстиславичів з боку матері.

слав (I) і Шварн, а також щонайменше двоє дітей незафіксованої статі), і це завдяки тому, що у Галицько-Волинському літописі зберігся єдиний у своєму роді перелік потомків згаданої княжої пари. Також походження по матері трьох Мстиславн, виданих заміж за кордон, зафіксували чужоземні джерела (йдеться про Малфріду, Інгеборгу і Свіфросиню, доньок Мстислава Федора Володимировича Мономаховича). Це спостереження дає підстави зробити очевидний висновок, що тільки автори так званих „придворних“ літописів — і то не всіх — здебільшого подавали повну інформацію про обох батьків. Творці решти „конвенційних“ літописів не вважали це за потрібне.

Очевидно, до канону належало фіксувати походження по батькові, особливо це стосувалося чоловіків династії, імовірно, значною мірою для ідентифікації, що мала політичне підґрунтя, а також з огляду на пов'язаний із цим чинником звичай називання по батькові. Лише для шести з 75 Мстиславичів (блізько 8 відсотків) походження по батьковій лінії прямо не зафіксоване*. Цікаво, що до цієї групи не належать князі, згадані окажонально або й одноразово, хоча вони переважають (Володимир, син Мстислава Ізяславича; Всеволод, син Всеволода Мстиславича; Юрій, син Мстислава Романовича Старого, Давид, син Володимира Ярославича, тобто Давид Торопецький). Без прямо зазначеного походження по батькові в літописах також часто фігурують і такі династії: Мстислав Ярославич Німий чи Володимир, син Ярослава Володимировича (Володимир Псковський). Цілком очевидно, що засада ідентифікації походження по батькові функціонувала, але інколи літописці її не дотримувалися. Можливо, це відбувалося через те, що літописець писав для середовища, яке добре знато, про кого йдеться, тобто, походження даної особи відавалося йому надто очевидним, щоб витрачати час на його фіксування. Такий стан справ підтверджує і манера викладу авторів окремих редакцій Галицько-Волинського літопису: у цьому джерелі головні дійові особи Данило і Василько Романовичі названі тільки на ім'я, і не розкрито походження кількох Мстиславичів, що з'являлися на його сторінках, зокрема Олександра Всеволодовича і Ярослава Інгваровича, крім уже згаданих Всеволода Всеволодовича і Мстислава Ярославича Німого. Про їхнє походження найчастіше довідуємося іншим чином, хоча б через визначення спорідненості з іншими, ніж батько і мати, членами родини.

Фіксування по батькові не було вже настільки очевидним у випадку Мстиславн. Якщо літопис не містив інформації про те, що певний князь видав доньку заміж, то часто її походження неможливо або дуже важко встановити, оскільки вона зазвичай уже фігурувала як дружина того чи іншого князя і називали її за іменем чоловіка. Щоправда, частково ситуацію стосовно визначення походження княжень поліпшує той факт, що у літописах подеколи окреслюється спорідненість між ними та родичами чоловіками**.

* Встановлення кількості князів, згаданих без по батькові, ускладнюється тим, що походження деяких з них подають тільки пізніші джерела. Це твердження стосується, наприклад, луцького князя Ярослава, якого всі вважали сином Інгвара Ярославича, а також Олександра Всеволодовича. В обох випадках сучасне ім'я джерело, а таким був Галицько-Волинський літопис, іхніх по батькові не згадує. Натомість їх наводить тільки пізніший Густинський літопис, причому стосовно Ярослава помилково.

** Наприклад, маємо таку ситуацію у випадку трьох доньок Мстислава Федора Володимировича: Марії?, Рогнеди та Свіфросинії.

Явищем, яке у новому аспекті розкривало добір літописцями відомостей для фіксування, а також відображало їхнє ставлення до жінок, є проблема часто повної анонімності дружин князів. Серед Мстиславичів зауважено 23 такі випадки, включно з другою, візантійською дружиною Романа Мстиславича⁶⁴, дружиною смоленського князя Гліба Ростиславича, яку, на нашу думку, деякі дослідники, виходячи з опосередкованих даних, визнавали ймовірною донькою Романа Брянського⁶⁵, а також Євпраксією, другою дружиною Ярослава, сина князя псковського Володимира Ярославича, хоча її походження, що подається в частині літератури, викликає певні сумніви⁶⁶. Це означає, що ми не можемо ідентифікувати майже 40 відсотків жінок, що увійшли до дому Мстиславичів. Зрозуміло, що суттєво утруднює дослідження, зокрема, матримоніальної політики династії, а точніше, окремих її представників.

Наскільки можна зрозуміти брак згадок про дружин князів, що не викликали інтересу літописців, настільки дивує те, що в руських джерелах немає жодної інформації, що давала б змогу ідентифікувати дружин таких важливих правителів, як Ізяслав Мстиславич чи його молодший брат Ростислав*, про яких доволі часто згадується на сторінках джерел. Найбільш яскравим є приклад другої дружини Романа Мстиславича, хоча їхній шлюб був укладений тоді, коли, наймовірніше, не робили записів до локального придворного володимирського чи галицько-володимирського літопису. Достовірно відомо лише те, що вдова Романа була найважливішою жінкою постаттю однієї з частин Галицько-Волинського літопису, до того ж згадувалося про неї у цьому джерелі порівняно часто і доволі прихильно. Попри це, жодна інформація в ньому не вказує на походження княжни. Натомість її послідовно називають „княгинею Романовою“, чи матір'ю Данила і Василька, також принагідно згадується її спорідненість з чужоземними правителями (королем Угорщини Андреєм II та королем Польщі Лешком Білим).

Автори окремих літописів також рідко записували інформацію не тільки про походження з боку матері, а й про народження Мстиславичів. Цей факт зафікований лише для десяти осіб (блізько 8,5 відсотка), у тому числі для восьми чоловіків (10,5 відсотка цієї підгрупи) і двох жінок (відповідно блізько 5,5 відсотка). Причому очевидно, що практика подання таких відомостей була характерною для придворних літописів, хоча й не для всіх. У випадку досліджуваної групи це спостереження стосується Київського зводу, пов'язаного з Рюриком Ростиславичем та його родиною, а також частини Новгородського літопису, написаної за правлін-

⁶⁴ Точні визначити походження другої дружини Романа, незважаючи на численні спроби, досі не вдалося нікому. Найширше і зі знанням справи про історію дослідження цієї проблеми писав в останні роки Леонтій Войтович (Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти.— Біла Церква, 2006.— С. 480—487; його ж. Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського) // Княжа доба. Історія і культура.— Львів, 2007.— Зош. 1.— С. 45—58; його ж. Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: Матеріали Міжнародної конференції, 29—30 листопада 2007 р., Львів.— Львів, 2008.— С. 24—36).

⁶⁵ Горский А. А. Брянское княжество в политической жизни Восточной Европы (конец XIII — начало XV в.) // Средневековая Русь.— Москва, 1996.— Вып. I.— С. 78.

⁶⁶ Див. про це: Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów.— S. 637—638.

* Звичайно, у фаховій літературі робилися спроби встановити походження дружин Ізяслава і Ростислава Мстиславичів. Треба відзначити передусім те, що вони не мають жодного підтвердження у руських джерелах (у чужоземних, зрештою, також).

ня у цьому славному місті Ярослава Володимировича. В останньому випадку стикаємося з цікавим явищем — у другому, найдовшому, майже дев'ятилітньому періоді (кінець 1187 — кінець 1196 рр.) з трьох панувань Ярослава на Волхові літописець зафіксував народження всіх княжих дітей, незважаючи на стать⁶⁷.

На згадані два джерела припадає вісім із десяти безпосередніх згадок про прихід на світ членів династії⁶⁸, у тому числі, що особливо цікаве, занотовано інформацію про народження двох жінок (по одній у кожному зі зводів). Натомість такої інформації зовсім не подає Галицько-Волинський літопис. Хоча це джерело, як відомо, зафіксувало у відповідному місці оповіді збірну розповідь про потомків Данила й Анни. Чи в цьому випадку відіграла свою роль видова належність цієї надзвичайної літописної пам'ятки? Чи можна визнати цей факт як свідчення вагомого впливу особистості автора на прийняття ним концепцію творення канону гідних згадок відомостей?

Подані статистичні дані наводять на думку, що народження члена княжої родини не належало до інформації, гідної фіксування. Воно радше викликало винятковий і специфічно мотивований інтерес вузького кола „придворних“ літописців. Очевидно, тільки вони були зацікавлені у представленні подій із життя своїх протекторів та їхніх родин. Для авторів решти літописів біологічний факт появі на світ княжої дитини, наймовірніше, не мав суттєвого значення. На їхню думку, династи „народжувалися“, коли ставали учасниками важливих, гідних занотування подій політичного чи релігійного характеру. Зрештою, це могли бути найрізноманітніші події, тому Мстиславичі потрапляли на сторінки „конвенційних“ літописів у різному віці. Що ж до так званих „привілейованих літописами князів“⁶⁹, то найчастіше перша згадка була пов'язана з досягненням віку, що давав можливість брати участь у військових походах (14/15—20 років). Разом з тим, зауважені згадки, коли в колі інтересів автора з'являвся хлопчик, якого батько посадив на певний престіл як намісника, або ж який разом із батьком брав участь у з'їзді князів. Найбільш красномовним прикладом такої моделі є Галицько-Волинський літопис, автори окремих зводів якого стежили за чоловічим потомством Романа Мстиславича вже з його дитинства. З другого боку, князь, що належав до категорії „непривілейованих“, міг бути згаданим уперше (а не-

⁶⁷ У той час на світ з'явилися діти Ярослава і Шварківни, ім'я якої невідоме: Гремислава (* 8. IX. 1189); Ізяслав Михайлло (* VIII. 1190—28. II. 1191); Н. син (* 1191/1192); Ростислав (* 16. I.—28. II. 1194). Дати народження Ярославичів подаємо на основі: Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów.— S. 616—617, 621—625 (див. також: S. 611—615, 630).

⁶⁸ Останні два випадки стосуються Мстислава Федора Володимировича Мономаховича та його сина Володимира. Ймовірно, фіксування факту народження обох згаданих династій пов'язане з тим, що їхні батьки перебували у вузькому колі зацікавлення авторів окремих літописних зводів. Інформація про появу на світ Мстислава Федора Володимировича наводиться після відомості про те, що його дід, Всеволод Ярославич, посів київський престіл. До речі, у згаданому річному записі „Повісті минулых літ“ зауважене порушення почерговості поданої інформації (Іпатієвська летопись.— Кол. 190). Народження Володимира Мстиславича припало на період київського правління його батька, а відповідний фрагмент Київського літопису більше уваги приділяє опису діяльності Мстислава (Гам само.— Кол. 294).

⁶⁹ Автор впровадив це поняття у „Генеалогії Мстиславичів“, окреслюючи ним представників династії, про яких згадується щонайменше раз на 2—2,5 роки. Саме вони входили до кола Рюриковичів, діяльність яких викликала зацікавлення авторів джерел (Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów.— S. 52—54).

рідко і востаннє) у своєму житті цілком випадково, коли досягав уже похилого віку.

Висловлені зауваги стосуються передусім чоловічих представників династії. Натомість дівчата, якщо не йшлося про їхнє заміжжя, з'являлися на сторінках літописів спорадично й окремо.

Літописи чітко подали інформацію про смерть 42 Мстиславичів (блізько 36 відсотків)*. Оскільки 11 осіб, що належали до династії, в цих джерелах взагалі не згадано, це можна вважати доволі посереднім результатом. На підставі викладеного можна дійти висновку, що літописці вписували інформацію про смерть Мстиславичів у таких ситуаціях:

1) якщо померлий був володарем важливого князівства (не завжди) або відігравав особливо важливу роль для династії**;

2) коли маємо справу з „придворним“ літописом, оскільки автор був свідком смерті або поховання (або обох цих подій), а також якщо покійний був споріднений з його протектором***;

3) „принагідно“, якщо смерть настала під час перебігу якихось важливих описуваних подій****;

4) у зв'язку з особливим, мотивованим різними причинами випадком*****;

5) коли автор, що не був придворним літописцем, ставав свідком події*****.

Безперечно, інколи згадані чинники взаємодіяли між собою.

Не можна не зазначити, що знову констатується диспропорція, коли згадується про смерть чоловіків і жінок. У другій групі враховано і дружин Мстиславичів.

Значну кількість зауваг стосовно нотування інформації про смерть представників роду Рюриковичів можна висловити і щодо місця їхнього поховання. У літописах збереглися дані про поховання 27 Мстиславичів (блізько 23 відсотки вибірки), у тому числі 24 чоловіків і трох жінок*****.

* Літописи зафіксували смерть 38 чоловіків згаданої династії і тільки чотирьох жінок.

** Звичайно, це не означає, що літописи містять інформацію про смерть усіх володарів важливих престолів. До виділеної категорії „осіб, що відігравали для роду важливу роль“, можна віднести Мстислава Мстиславича, званого Удатним, хоча він на момент смерті не правив юдиним князівством. Однак відомо, яке важливе становище він займав серед Ростиславичів і наскільки популярним був на Русі.

*** Звідси поодинокі відомості про смерть малолітніх княжат — Івora Івана Всеvolodовича, Василя, сина Мстислава Мстиславича, чи Ізяслава Михайла і Ростислава Ярославичів.

**** Таким чином збереглася інформація про смерть, найімовірніше, малолітнього Івана, сина Мстислава Ярославича Німого: згаданий факт був упітаний в оповіді про те, як Романовичі здобули Луцьке князівство. Зрештою, він відігравав тут суттєву пояснювальну роль.

***** Створюється враження, що саме до цієї категорії можна віднести згадку в Київському літописі про смерть настільки незначного династа, яким був більшій князь Всеvolod Мстиславич. Очевидно, в його похованні брала участь особа, що потім контактувала з літописцем (а може, і він сам).

***** Вважаємо, що саме з цієї причини до Київського літопису потрапила інформація про смерть молодого Ізяслава Ярославича. Останки цього князя, який не відігравав юдиної політичної ролі, були перевезені до Києва і покладені до родинного некрополя Мстиславичів, св. Феодора. Автор зводу міг бачити церемонію поховання та зафіксувати її.

***** Ці три жінки — це Марія? Мстиславна, вдова Всеvoloda Олеговича, та дві доньки Мстислава Бориса Романовича, N (у монастири — Агафія) і Феодосія, місце поховання яких засвідчено літописами Залеської Русі.

Загалом у літописах зафіксовано дані про 36 з 93 шлюбів Мстиславичів (блізько 33,5 відсотка), в тому числі про 18 шлюбів чоловіків (16,7 відсотка) і 18 — жінок (16,7 відсотка). Порахувавши окремо обидві групи, можемо стверджувати, що йдеться про єдиний випадок, коли частіше зафіксовано подію, що стосувалася жінок, а не чоловіків. Відомо про існування 57 шлюбів Мстиславичів, тобто 18 зі згаданих у літописах, що становить трохи більше 31 відсотка сукупної вибірки. Своєю чергою Мстиславни виходили заміж 36 разів, а це означає, що літописи повідомили про 50 відсотків усіх укладених шлюбів.

Ці дані, як, зрештою, і наступні, показують, яку позицію займали жінки з погляду авторів джерел і які соціальні завдання відводилися для них у владній еліті.

Порівняно з більшістю згаданих даних (не беручи до уваги по батькові), ім'я конкретного династа, особливо чоловічої статі, беззаперечно має бути визнане як генеалогічна інформація, що найчастіше міститься у джерелах. Загалом у літописах згадано 86 імен із 117 членів роду (73,5 відсотка вибірки), у тому числі з 75 Мстиславичів аж 71 зафіксовано на ім'я (блізько 94,5 відсотка). Інакше справа виглядає з жінками. Тут відсоток безіменності значно вищий. Із 36 Мстиславн у літописах зафіксовано імена 15 (блізько 41,5 відсотка). Порівняно з іншими параметрами, це доволі високий відсоток, за винятком інформації про шлюби.

Особливу популярність антропонімічним даним, без сумніву, забезпечили прагматичні чинники. Адже ім'я та по батькові були основними елементами ідентифікації, а точніше, елементами, що ідентифікували чоловіків — Мстиславичів — як активних учасників політичного життя. Що ж стосується жінок, треба відзначити, що їх часто називали за ім'ям чоловіка (наприклад, „княгиня Всеvolodova“ чи „княгиня Романова“). Зрештою, ця норма, на нашу думку, підтверджує ідентифікаційно-політичне значення імен (та по батькові) чоловіків і, до того ж, ілюструє відображення в літописах бачення організації суспільства.

* * *

У підсумку спробуємо визначити — принаймні у штрихах — засади, якими керувалися автори літописів при подаванні генеалогічної інформації.

Треба наголосити на тому, що в досліджуваний період (остання чверть XI — кінець XIII ст.), очевидно, не існувало канону наведення таких даних, особливо у глобальному, загальноруському контексті. Їх поява зумовлена низкою різноманітних чинників. Що більше, різним був уже сам підхід окремих літописців до фіксовання генеалогічної інформації. Це, без сумніву, вартий акцентування історіографічний факт. Щоб підтвердити цю думку, зазначимо, що в літописах помітне різне ставлення до наведеної інформації, з одного боку, автора зводу Київського літопису, започаткованого за правління Рюрика Ростиславича, а з другого — творців окремих зводів Галицько-Волинського літопису. В обох випадках йдеться про так звані „придворні“ джерела, а отже, теоретично близькі один до одного за колом відомостей, що викликали у них зацікавлення. Проте індивідуальності авторів по-різному вплинула на добір матеріалу, гідного зафіксування. Так, київський літописець вважав за доцільне розмістити у своєму творі інформацію про народження синів Рюрика, його племінників і навіть внучки (до того ж із зазначенням обох її імен і згадкою про хре-

щених батьків, щоправда, не дуже виразною) чи також про видання за-між доньок свого патрона. Своєю чергою автор одного зі зводів Галицько-Волинського літопису записав тільки загальну інформацію про народження дітей Данила Романовича й Анни Мстиславни, не зафіксувавши фактів смерті членів роду чи звісток про заміжжя княжих доньок, а також імені матері головних героїв свого твору. Відмінність у підході обох авторів до генеалогічної інформації очевидна. Зрештою, „придворні“ літописи і так містять значно більше даних про генеалогічний профіль, ніж „конвенційні“. З огляду на це, цікавою дослідницькою працею міг би стати критичний аналіз, наприклад, згаданих джерел, поєднаний зі спробою визначення ключа, яким керувалися автори у доборі інформації.

Важливо виокремити чинники, які могли впливати на формування ставлення літописців до потреби подавання інформації генеалогічного характеру. До найважливіших і найпомітніших з них можна віднести такі (при цьому наголошуємо, що деколи вони можуть накладатися, а в деяких випадках не фігурувати взагалі):

- 1) індивідуальні особливості автора даного джерела;
- 2) індивідуальні очікування осіб, у колі яких зароджувався літопис;
- 3) різна належність даного джерела, яка зумовлювала суттєву різницю між так званими „придворними“ і „конвенційними“ літописами в представленні генеалогічних даних;

4) логічно-структурні канони певної оповіді, що міститься у джерелі. Прикладом цього явища є вміщення у Галицько-Волинському літописі такої згадки: „помер князь великий лядський Кондрат, що був славний і предобрий. [І] жалкував за ним Данило й Василько. Потім також син його помер, Болеслав, мазовецький князь. А Мазовіще [Болеслав] оддав брату своєму Сомовитові, послухавши князя Данила, бо за ним, [Болеславом], була племінниця його, [Данила], дочка [двоюрідного] брата, Олександра [Всеволодовича], на ім'я Наастасія, яка вийшла потім за боярина угорського, на ім'я Дмитро. У ті ж роки, [коли] сів Сомовит у Мазовії“ і послав до нього Данило — далі оповідає джерело — з закликом виступити з ним на ятвягі⁷⁰. Цей уривок, небувало насичений генеалогічними даними, одночасно пояснює неймовірно важливі з погляду Романовичів політичні зміни на Мазовії, він також є логічним вступом до подальшої оповіді про русько-польський похід на ятвягів, урешті, містить передані з допомогою генеалогічної інформації сюжети, що возвеличують головного протектора автора джерела, Данила Романовича. Також певною мірою випадково, принагідно занотовано інформацію про друге, угорське, заміжжя овдовілої Анастасії Олексandrівни, хоча й вона, ймовірно, мала апологетичний характер, підкреслюючи вагу Данила у стосунках з родичами і своїками та масштаб його контактів;

5) згадування окремих династів з огляду на місцезнаходження літописного осередку. На практиці це означало б, що навіть могутній князь, в оточенні якого не вівся літопис (а чи не зберігся до наших днів), міг з різних причин не потрапити у джерела. Яскравим прикладом функціонування такого механізму є Володимир Полоцький (+IV. 1216)⁷¹; він зовсім не

⁷⁰ Ипатьевская летопись.— Кол. 810.

⁷¹ У „Генеалогії Мстиславичів“ автор помилково записав дату смерти цього династа на літо 1215 р. (Dąbrowski D. Genealogia Mścisławowiczów...— S. 53). Користуючись нагодою, спростовуємо цю помилку.

згадується на сторінках літописів; а „Лівонська хроніка Генрика“ представляє його як важливого правителя і навіть фіксує дату його смерті. З описаної в цьому пункті причини могла нотуватися генеалогічна інформація про якогось маловідомого князя — тільки і винятково з огляду на те, що у даний момент він був пов’язаний, наприклад, із протектором автора джерела;

6) політичне значення окремих династів. Зазвичай особливо могутніх князів — хоча, без сумніву, були й винятки з цього правила (див. хоча б попередній пункт) — згадували навіть літописи, що виникали у віддалених осередках;

7) поява генеалогічної інформації у процесі подій, що викликали зацікавлення автора джерела, або в місці його перебування;

8) випадок, мотивований різними причинами.

Тут доцільно наголосити ще на одному істотному моменті. Часто дослідник не в змозі з’ясувати причини та обставини загадкової появи у літописі конкретної генеалогічної інформації. Як приклад — останній річний звід Галицько-Волинського літопису⁷², що ілюструє такий стан справ. Він містить генеалогічну інформацію про пінських та степанських князів, які до того часу не викликали зафіксованого зареєстрування у джерелі. Звичайно, в основі цих згадок лежать факти про смерть зацікавлення. Звичайно, в основі цих згадок лежать факти про смерть правителя Пінська Юрія Володимировича та правителя Степана Івана Глібовича, що мали політичне значення. Проте у період, охоплений Галицько-Волинським літописом, без сумніву, померло кілька пінських, степанських, туровських, пороських та інших князів, а інформація про їхню смерть не зафіксована. Отже, що стало причиною несподіваного зацікавлення згаданими подіями волинського літописця, важко сказати. Можливо, це був вплив котрогось із згаданих чинників. На жаль, на даному етапі розвитку науки ми не можемо відповісти на це питання.

Отже, дослідження причин і механізмів фіксування генеалогічної інформації літописцями є нелегкою справою і у багатьох випадках може не дати вагомих результатів. Однак воно, на нашу думку, не позбавлене сенсу і значення, оскільки, попри все, дає змогу краще зрозуміти історію середньовічної руської історіографії.

Здійснений у цій розвідці статистичний аналіз появі у літописах генеалогічної інформації може бути визнаний необхідним для будь-якого вивчення демографії Мстиславичів (чи ширше — Рюриковичів). Оскільки лише коли дізнаємося, який відсоток генеалогічних відомостей маємо у своєму розпорядженні, зможемо побачити цікаві для нас демографічні явища у відповідній перспективі.

⁷² Ипатьевская летопись.— Кол. 938.

Dariusz DĄBROWSKI

**HISTORICAL STATISTICS AND DEMOGRAPHICS AS AUXILIARY BRANCHES
IN THE RESEARCH ON THE RURYKOVYCHI GENEALOGY AND SOCIAL
HISTORY OF THE MEDIEVAL RUS'**

The main task of the research, as defined by the author himself, was an attempt to determine the principles, according to which the writers of chronicles registered genealogical information.

The author succeeded in discovering certain rules, according to which references of genealogical character appear in the chronicles. For example, the names and patronymics of masculine representatives of the Mstyslavovychi dynasty are definitely the most frequently given information that might be of genealogical character. Undoubtedly, this fact was predetermined by the pragmatic factors. Indeed, the name and the patronymic were the essential elements of identification. A phenomenon of extraordinary significance is that there was no information of women belonging to the family, and also a relatively low number of references about birthdays of the heads of dynasties.

The statistical analysis of occurrences of genealogical information in the chronicles may be deemed necessary for the conducting of various studies on the demographics of the Mstyslavovychi (or the Rurykovychi). Only when we know what percent age of genealogical facts is fixed in the sources available, will we be able to observe interesting demographic phenomena in the proper light.

Мирослав ВОЛОЩУК

**СУДИСЛАВ DE GENERE LUDAN.
СПРОБА ГЕНЕАЛОГІЧНО-БІОГРАФІЧНОЇ
РЕКОНСТРУКЦІЇ**

Галицькі землі, що впродовж XI—XIV ст. займали важливе місце в системі міждинастичних і міжстанових взаємин західноєвропейських монархій та східнослов'янського світу, розвивалися під впливом керівної верхівки суспільства, ідентифікованої літописами як бояр'я. Соціальне, етнічне походження, конфесійні симпатії останніх, попри присилку увагу істориків XIX — початку XXI ст., досі залишаються дискусійними. Наразі наука не володіє комплексом вичерпних біографій найвідоміших представників галицької знаті. Відображення їхньої різнопланової діяльності, як правило, завжди відбувається крізь призму характеристики правління місцевих князів, часто без належного використання іноземних джерел (на сторінках яких бояри Галичини представлені доволі репрезентативно).

З-поміж тенденційно оцінюваних у літературі персоналій фігурує постать Судислава (Бернатовича?) (*Subislav, Zubuslay, Zubuzlou* та ін.) — однієї з осіб, наблизених до угорської династії Арпадів першої третини XIII ст. Зазвичай негативно відображувана в дослідженнях політика Бела III (*Bela, 1172–1196*), Ендре II (*Andreas, Андреї 1205–1235*) і Бели IV (*Bela, Бѣла 1235–1270*) щодо східнослов'янських земель та апологетичні характеристики Романовичів супроводжувалась емоційно негативними конотаціями стосовно прихильників угорських монархів із числа галицької знаті. Okрім Володислава Кормильчича (*Ladislaus Ruthenus*), Філіпа, Жирослава Юрія Витановича (*filius Witk?*), Гліба Зеремійовича, Семюнка Чермного чи Іллі Щепановича, одним із найбільш осуджуваних істориками діячів надалі залишається Судислав.

Спектр епітетів, уживаних стосовно даної особи, обернено пропорційний кількості спеціальних праць, її присвячених. За понад 200-літню історію вивчення середньовічного спадку галицької землі жоден із її чільників першої третини XIII ст. не став предметом такої пильної уваги вчених на сторінках хоча б окремої наукової статті* (в даному випадку нау-

* У 2009 р. наукова увага автора присвячена дослідженням біографії Судислава, чому завдячуємо всесторонній підтримці Міжнародного стипендіального фонду Videgradfund (Bratislava, Sk). Унаслідок роботи в архівах і бібліотеках Угорщини та Словаччини зібраний об'ємний матеріал для біографічного та генеалогічного нарису, який у перспективі стане частиною книжки, присвяченої родинам східнослов'янських князівських і боярських родин, вільного люда, що упродовж XIII—XIV ст. перебралися на постійне місце проживання до